

*Людина -
Культура -
Духовність*

*Збірник
наукових праць*

В И П У С К - II

Київ - 1996

СТРЖК Л.Е., СТЖК М.І.,
Кривия Ріг

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ
ЗАСОБАМИ ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ

Людина завжди прагнула до створення оптимальної системи передачі досвіду - життєвого та естетичного - від старшого покоління до молодшого. Такою системою стала усна народна творчість, у якій втілювалася історія "роду-племени", знання людини про себе і навколишнє середовище - і все це не лише у формі констатації, а в узагальнюючих художніх образах, що виступали як згустки громадської думки, як її символи. Дослідники однотайно сходяться у тому, що фольклор є мистецтвом пам'яті. Пісня супроводжує все свідоме життя людини - від колиски до гробової дошки. Вона і до нині перебуває в стані активного побутування, отже, підтримує формування національної самосвідомості українців. І в наш час народна пісня залишається одним із невичерпних джерел національної культури і духовності.

В українській народній пісні, як ні в якому іншому жанрі, відбилася історична пам'ять народу про його побут, звичаї, почуття, переживання, настрої, про все те, що він любить і ненавидить, про все те, до чого прагне людина у своєму житті. І як би комусь не хотілося, щоб підростаюче покоління не знало, хто вони й чия батьків діти, як би комусь не хотілося знехтувати наші родовідні традиції, відчужити людину від природи, сприяти розплідненню моральної бездуховності й жорстокості, пісні українського народу - це могутня протидіюча сила, яка своїм змістом і образною формою пробуджує у людині людину.

Пісня - це голос душі народу, поетичний вияв його працелюбною і співучою вдачі, образне втілення його історії, моралі,

мрій і прагнень. В усі часи пісня стояла на сторожі тих заповітних джерел, що нині живлять наше національне відродження. Настав час повернутися до замулених криниць народної духовності. Все більшої ваги набуває вивчення народної творчості та основ етнографії, народознавства та українознавства.

Кожний народ, в тому числі і український, протягом багатьох віків створював культуру і передавав її з покоління в покоління у формах, що піддавалися запам'ятовуванню. Однією з них була пісня. В пісні найповніше розкривається національна сутність народу, його характер, духовний, образний світ та могутній безсмертний творчий геній народу. Пригадайте рядки із пісні на слова А.Матвійчука:

З любов'ю і журбою наодинці,
 Із невмирущим словом Кобзаря,
 Ми, українці, — завжди українці,
 Допоки світить нам одна зоря!
 Бивуть землі співучої сини
 В Америці, Канаді й Аргентині.
 Їм сняться рідні села і лани,
 Летять роки, як сиві журавлі,
 Немов журба, сльоза ляга на віл,
 І не дає заснути до зорі
 Щемлива, наче пісня, ностальгія.

Пісенна поезія України принесла до скарбниці всесвітнього мистецтва самотність ліричного настрою, поетичного світобачення, художні образи, філософські судження, образотворчі та ритмічні засоби, багатство і своєрідність мелодій.

Рівень пісенної культури народу є вірним і яскравим показником його загального духовного розвитку. Етноцид, безперервний

репресії проти національно свідомих українців, зруйнування рідної школи, національної системи виховання, асиміляція української культури внаслідок русифікаторської політики, згубно відбилися на духовно-національному житті нашого народу, освіті, науці. Сьогодні для відновлення в повній мірі духовного потенціалу нації необхідно осягнути і засвоїти духовні цінності, сформовані народом протягом століть.

Невичерпним джерелом духовності, морально-етичних надбань предків є усна народна творчість, особливо її ліричні та ліро-епічні жанри. Відомий фольклорист Філарет Колесса підкреслював, що пісні, чи вони оспівують історичну долю українського народу, чи переживання одиниці - дають сильний і безпосередній вираз народному світоглядові, відбиток народного побуту, змальовують вдачу українського народу і його духовне обличчя.

Хрестоматійною стала думка О.Потебні, що пісня така ж давня, як і мова, є продуктом колективної праці, витвором багатьох поколінь. З мови і пісні, на його думку, розвиваються першоеlementи духовної культури. В пісні, як ні в якому іншому жанрі, зафіксовано етнокод українців, тобто певна система конкретно-речових та символічних образів, що трансформують у собі знання про особливості побуту, звичаєвості, матеріального і духовного життя народу, його світобачення та світосприйняття, народної етики, педагогіки, естетики, філософії і т. ін.

Кожен народ має у своєму корені свій генетичний код, в залежності від якого у значній мірі формується крона його матеріальної і духовної культури. Перша з них найбезпосередніше пов'язана з природними умовами життя, друга, як відомо, формується із взаємодії різних компонентів - природних, духовних і соціальних. Головне ж, розуміти, що кожен народ, кожна нація має своє непов-

торне обличчя і тим самим збагачує вселюдську скарбницю духовності.

В наш час духовного і національного відродження необхідне усвідомлення того, хто ти є, як народ, на якій землі ти живеш, звідки ти, з яких надр історичних і духовних виїшов, який ти є і яким хочеш бути ти, народ. Тобто необхідна національна самосвідомість.

Вирішальна роль у розв'язанні цього питання належить середній і вищій школі. Учителям рідної словесності випало на долю почесне і важке завдання: повернути школу до тих моральних, історичних і педагогічних засад, на яких наш народ стояв тисячоліття.

Кожен з нас коріннями проріс у рідну батьківську домівку і вплеканий материнською ніжністю та материнською піснею, що зігриває душу все життя. Людина з'являється на світ маленькою і безпомічною. Як навчити її робити перші кроки, як виховати здоровою і розумною, чесною, кмітливою, працьовитою і доброю? Відповідь на ці питання дає народна педагогіка, що споконвіку формувалася на засадах національного менталітету.

За народними твердженнями, засвоєння моральної істини повинно проходити через почуття та розум людини і втілюватись у її благородних вчинках. З цією метою педагогічний геній народу створив багатющу фольклорну скарбницю, насичену змістовним, зворушливо емоційним матеріалом, який став мудрим помічником батьків у моральному вихованні дітей. Образи народної поезії є зразками для поведінки людини в житті.

Пісня - це той жанр, який найвідчутніше дає почуття належності до рідного народу, його духовних скарбів, вона першим зерном падає на плідний, багатий ґрунт дитячої свідомості.

На думку більшості дослідників, пісні найкраще пристосовані

до вияву поетичних здібностей народу, його вміння художньо мислити і засобами образного узагальнення передавати ставлення до дійсності. Своім походженням і своєю суттю пісня є мистецтвом загальнонародним. І.Я.Франко писав: "Народний поет творить свою пісню з того матеріалу вражень та ідей, яким живе ціла маса його земляків... Його пісня є, отже, якимсь виразом думки, вражень та стремлінь цілої маси, і тільки таким чином вона стає здатна до сприйняття і засвоєння її масою."

Яскраво продемонструвати виховний потенціал народної пісні можна на прикладі колискових пісень. Обов'язковим атрибутом виховання у наймолодшому віці було колисання під колискову, що сприяло росту і загальному розвитку дитини. У народній педагогіці немовля розглядається, як неоціненна частка природи, і його виховання підпорядковується загальним законам. Принцип природо-відповідності вимагає будувати виховання з урахуванням особливостей природи та способу життя народу.

Протягом століть колискові виконували важливу педагогічну функцію - були неписаним підручником з педагогіки, бо найперші уявлення про світ дитина одержує з колискових пісень. Вони вчать любити батьків, поважати старших:

Бодай росло, не боліло
Головонька і все тіло -
Отцю й матці на потіху,
Добрим людям на услугу.

Персонажі колискових казкові, барвисті, одягнуті в українське національне вбрання:

Налетіли гулі.
Сіли на воротях

В червоних чоботях...

Сіли на колісці

В червонім намисті.

Вони вживають властиву українцям їжу:

Стали думать і гадать,

Чим дитину годувать:

Чи кашкою, чи борщем,

Чи бубличком, чи калачем,

Чи кашкою, молочком,

Чи бубличком із медком,

Чи солодким яблучком.

Коліскові застерігають дитину від необачних вчинків: не ходити на колоду, бо впаде у воду або заб'є голівку; не ходити до криниці, бо впаде в криницю, криниця глибока, виб'єш ока. Пісні закликають до добродійності:

...вчися робити,

Черевички шити,

На базар носити,

Гроші торгувати,

Хліба купувати,

Діток годувати.

Або:

Ой ти коте-котарю,

Та замітай кошару,

Та назбирай трісочок,

Та забавляй діточок.

Коліскові застерігають дитину від різного роду проступків,

за які можливе жорстоке покарання:

Коточок

Украв у баби клубочок...

Стала його Галя бити:

Ой не вчися, котку, красти,

А вчися робити...

У іншій колисанці аналогічного змісту зазначається:

Стала Галя kota бити...

Бити котка, бити,

Не на лихо вчити.

Ляляю, ляляю

Котика полаю.

Наскрізною думкою для колискових є думка про те, що людина народжена для добра і праці, тому вона повинна вчитися робити, прагнути все вміти. Але всі ці думки подаються ненав'язливо у інакомовній формі:

Ідіть, коти, молотити,

Лапками зерно збирати,

Хвостиками замітати...

У свідомості дитини цим закріплюється умовивід, що на світі все живе працює, що гарний лише той, хто працює, тому і дитина повинна працювати, бо без праці жити не можна, праця людини годує. У багатьох колискових піснях мати, звертаючись до свого сина чи доньки із закликом працювати, висловлює надію, що з них будуть гарні трудівники, помічники батьків:

Е-е, дитино,

Поїдемо по сіно,

А я буду сіно класти,
А ти будеш бички пасти.

Або:

А Марічка, як виросте,
Піде з коровками,
Назбирає ягідочок
Обома руками.

Вчать колискові дітей бути добайливими, хазяїновитими:

Ой ну-ну-ну, котару,
Загонь вівці в кошару.
Нехай вони не блудять
І вовнички не гублять.
А то вовнички трошки,
Не буде Ванькові на панчошки...

З вуст матері у свідомість дитяти вселяється думка, що воно, коли виросте і навчиться працювати, зможе прогодувати своїх батьків у старості:

Будеш сто літ жити,
В золоті ходити,
Матір шанувати,
Вік догодувати.

Крім того, у колискових зазначається, що за суспільно корисну працю обов'язково буде винагорода - повага від людей, шана:

Вчися робити -
Черевички шити.
Та не дорогії -
По три золотії.

Будуть люди купувати,

Будуть тебе шанувати.

Тексти колискових підводять до думки, що традиційно українська дитина виховувалася у сім'ї, сім'я виховувала дітей усім побутом свого життя. До того ж, родинне виховання здійснювалось у доброзичливій атмосфері, створеній люблячим подружжям, взаємоповагою батьків і дітей. Сім'я є першим і неперевершеним за силою впливу осередком, який соціалізує особистість, розширює її кругозір, наділяє життєвим досвідом, оберігає від "національної амнезії". Не випадково у одній з дитячих пісень є такі слова:

Українка я маленька,

українці батько й нянька,

на Україні родилася,

в свою маму удалася.

Все, що рідне, я кохаю,

всім, хто рідний, помагаю,

своє ціну, свого вчуся

і до рідного горнуся.

Знайте, що найкраще діло -

свого боронити сміло.

Народнопісенна творчість - є мудрим помічником батьків і вчителів у вихованні дітей і молоді. Ми - викладачі - повинні звернути увагу студентів-словесників на ці могутні важелі виховного процесу, на те, що народна поезія подає зразки поведінки людини в житті, що думка, виражена у художній формі, глибше вражає, стає більш зрозумілою, легше і на довший час запам'ятовується. Народна дидактика шліфувалася в повсякденній педагогічній

практиці трудящих і дала неперевершені засоби навчального впливу на особистість, стала вінцем не тільки домашньої, а й шкільної дидактики. Національна школа без народної дидактики обійтись не може. Необхідність її використання зумовлюється багатьма причинами. Поставши з життєвої педагогічної практики трудящих, народна дидактика, по-перше, сприяє реалізації принципу зв'язку школи з життям народу; по-друге, народна дидактика є тим містком, який поєднує домашнє навчання з шкільним, школу з сім'єю. І чим більше в шкільному навчанні елементів народної дидактики, тим краще. По-третє, мудре застосування народної дидактики на уроках чи в позакласній роботі збагачує, урізноманітнює й оптимізує працю вчителя. Нарешті, народна дидактика прикрашає педагогічне діяство вчителя, є важливим показником вираження його педагогічної майстерності. Недаремно говориться "Розум виховується розумом".

Пісенний фольклор українського народу націлений виробити суму народних знань, умінь, навичок, щоб передати їх наступним поколінням. Тільки покоління, сформоване на моральних надбаннях предків, зможе утверджувати нову духовність, продовжувати і розвивати культурно-історичні традиції, забезпечувати вічність, безсмертя народу. А звідси - кожне покоління має втілювати в собі народну культуру, психологію, звичаєвість, характер - бути носієм національного менталітету. Велику роль у залученні молоді до духовних скарбів народу України належить пісні та усній народній творчості в цілому. Сучасні вчені-етнологи сходяться на тому, що український етнос виробив своєрідну і неповторну систему етичних цінностей, яка найповніше виражає його менталітет, особливості характеру, національної свідомості, відтворені і розвинуті через мову, фольклор, літературу і мистецтво.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Дей О.І. Поетика української народної пісні. - К.: думка, 1978; Нудьга Г.А. Українська пісня в світі. зична Україна, 1989.
- 2 Потебня А.А. Эстетика и поэтика. - М., 1976.
- 3 Франко І.Я. Вибрані статті про народну творчість. АН УРСР, 1955.
- 4 Розлилися круті бережечки. - К.: Веселка, 1985.
- 5 Закувала зозуленька. - К.: Веселка, 1988.